

Kur'ân'da Özgürlük Bağlamında Hicret ¹

Hijra (Migration) in the Context of Freedom in the Qur'an

İsmail CANBEK

ORCID: 0009-0006-1748-1535

Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, Şanlıurfa/Türkiye,
canbek063@gmail.com

Ahmet GÜNDÜZ

ORCID: 0000-0002-7613-2638

Prof. Dr., Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Şanlıurfa/Türkiye,
gunduzahmet63@hotmail.com

*Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 14.08.2024 Düzeltme/Revised: 13.12.2024
Kabul/Accepted: 16.12.2024*

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Canbek, İ. & Gündüz, A. (2024). Kur'ân'da Özgürlük Bağlamında Hicret. Antakiyat, 7(2), 107-131

Öz

Her insanın kendince benimsediği ilgileri, eğilimleri ve bir hayat tarzı bulunmaktadır. Müslümanlar için en değerli yaşam şekli Kur'ân'ın dünya ve ahiret mutluluğu için ön gördüğü hayat tarzıdır. Bunun yaşanabilir zemini, akidelerin özgürce yaşandığı ortamdır. Bundan dolayı özgürlük kavramı, inanç bağlamında değerlendirildiğinde ayrı bir önem arz etmektedir. Bazı ahkâm âyetlerinde inanç bağlamında özgürlükten bahsedilmesi, ilahi mesajlarda hicret ve özgürlüğün önemsendiğini ortaya koymaktadır. İnanan kimse için yaşadığı coğrafya, inancını yaşamaya engel oluyorsa hicretin bir seçenek olduğu olgusu ortaya çıkmaktadır. Binaenaleyh özgürlüğün olmadığı yerde inancın serbestçe yaşanma imkânının da olmayacağı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada inanç özgürlüğünün hicret bağlamında değerlendirmesi, Kur'ân-ı Kerim'de geçen ilahî buyrukların ve onların tefsirlerinde geçen yorumları ışığında yapılacaktır. Kur'ân'da inançlarını özgürce yaşayabilmek için hicret edenlerin yaşadıkları zorluklara mukabil ödüllendirilecekleri; hicretten kendi iradeleri ile geri kalan ve inanç özgürlüğünden mahrum olanların da niyetlerine göre kiminin kınandığı kiminin ise cezalandırılacağı ifade edilmektedir. Zira hicretten geri kalanlar içerisinde hicret etmeye muktedir olmayan kimseler de bulunmaktadır. Bu çalışma ile kitlelerin, inanç ve düşüncelerini özgürce yaşayabilme imkânını elde edebilmesi için yaşadığı toprakları terk etmek de dâhil, çeşitli fedakârlıklarda bulunması gerektiği farkındalığı ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda inanç özgürlüğünün temini bağlamında hicretin öneminin içselleştirilmesi sağlanmaktadır. Böylece asr-ı saadet zamanında yapılan hicret ile ilişkisel bağlam ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Hicret, Özgürlük, Sivil özgürlük, Münâfık.

¹ Bu araştırma sürecinde TR-Dizin 2021 kuralları kapsamında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde" yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden" hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma "Etik Kurul İzni" gerektirdiğinden Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 01.09.2021 tarihinde araştırma onayı alınmıştır.

Birinci yazar çalışmaya % 70, ikinci yazar çalışmaya % 30 oranında katkı yapmıştır.

GİRİŞ

İnanç özgürlüğünün hicret üzerindeki etkisi tarihsel din anlayışı ve hicretin anlamı bağlamında önemli konulardandır. Hicret, Müslümanların Mekke'li müşriklerin baskılarından kurtulmak ve inançlarını özgürce hayata geçirebilmek için Medine'ye göç etmelerini ifade etmektedir. İnsan hayatındaki inanç özgürlüğünün önemini vurgulamak açısından bu konu İslâm tarihinde öne çıkan hususlardan biridir.

Özgürlük ve hicretle ilgili olarak yapılan birçok çalışma literatür olarak taranmış ancak çalışmamızla tam olarak örtüşen herhangi bir akademik yayına rastlanmamıştır. Bununla birlikte Zülfikâr Durmuş ve Havva Özata'nın "İnanç ve İbadet Özgürlüğü için Hicret" başlığıyla ele aldığı çalışmada ana hatlarıyla hicretin aşamaları ve muhacirlerin vasıfları ile nail olacakları mükâfatlardan bahsedilmektedir.

İnancın özgürce yaşanabilmesinin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkisi, insanlık tarihi boyunca önemini korumuştur. Tarihte birçok insan, inancını hür olarak yaşayabilmek için çeşitli fedakârlıklar göstermiş, bu uğurda türlü meşakatlere katlanmıştır. Hicretin inanç özgürlüğü çerçevesinde değerlendirilmesi, inanan kimse için inancını hür yaşama gayretine yeni bir açı kazandırmakta, inancını serbestçe yaşayamayan bireyler için yeni perspektifler sunmayı amaçlamaktadır.

Araştırmamızda Kur'ân'dan ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatından bulgular elde edilerek hicretin günümüze uygulanabilirliği örneklerle delillendirilmektedir. Konuyla ilgili âyetler çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Çalışma, âyetler üzerinde inşa edilmek suretiyle İslâm literatüründeki çeşitli argümanlar ve uygulamalarla konu daha anlaşılabilir hale getirilmektedir. Böylece okuyucunun hicret ve özgürlük arasında mantıksal ve somut bağlar kurması; özgürlüğün, hicretin bir meyvesi olduğu fikrini benimsemesi sağlanmaktadır.

Hicretin çağdaş toplumlardaki yansımaları ve modern dünyadaki uygulamaları da önem arz etmektedir. Küreselleşen dünyada, hicret kavramının ne kadar evrensel olduğunu kavramak için inançlarını özgürce yaşayabilmek uğruna ülkelerini terk edenlerin yaşantıları önem arz etmektedir. Bu bağlamda, bireylerin inançlarını daha iyi yaşama arzusu ile birleşen bir özgürlük hareketi olarak hicreti iyi anlamak gerekir. Nitekim hicret, insanların psikolojik ve sosyolojik olarak daha özgür ve mutlu bir yaşam elde etmelerine vesile olmaktadır. Böylece, hicretin tarihsel ve modern bağlamda inanç özgürlüğü üzerindeki etkilerini daha detaylı bir şekilde ele alınarak, okuyucunun konuyu daha kapsamlı bir şekilde anlamasına yardımcı olmak hedeflenmektedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hicreti ve çevresindekilerin tepkileri önem arz etmektedir. Bu çerçevede Onunla birlikte içtenlikle ve gönüllü olarak hareket edenler

ve onlar hakkında takdir edilen mükâfatlar; isteyerek veya istemeyerek hicretten geri kalanlar ile ikiyüzlü tavır takınanlar ve onlar hakkındaki hükümler ele alınmaktadır.

Hicret, inançlarını özgürce yaşayamayan bireyler için bir çıkış yolu göstererek yeni coğrafyalarda inançlarını rahatça yaşayabilecekleri bir zemin sunmaktadır. Bu çalışma ile hicret insanların zihinlerinde, sadece fiziksel bir göç olarak değil, inancını özgürce yaşama bağlamında manevi bir terakki olarak canlanmış olacaktır.

Özgürlük ve hicret ile ilgili olarak yapılan bazı çalışmalarda özgürlük kavramı, ya müstakil olarak veya belli bir bölge bazında ele alınmaktadır. Hicretin, itaat eylemi olarak işlendiği bir makalenin yanında Adnan Demircan'ın yaptığı müstakil çalışmasında hicret, nebevi direniş olarak ele alınmaktadır. İsmail Karagöz'ün kaleme aldığı bir kitapta din ve özgürlük müstakil olarak ele alınmakta, başka bir eserde ise İslâm düşüncesinde özgürlük, kader bağlamında işlenmektedir. Konuyla ilgili olarak yazılan makaleler arasında Maşallah Turan, özgürlük mücadelesini; Ebubekir Sifil ise özgürlüğü, Allah'ın çizdiği sınırlar bağlamında ele almaktadır. Çalışmamızla yakınlık arz eden Zülfikar Durmuş ve Havva Özata tarafından kaleme alınan "*İnanç ve İbadet Özgürlüğü için Hicret*" başlıklı makale, hicretin aşamaları ve muhacirlerin vasıfları ile nail olacakları mükâfatlar üzerinde durmaktadır. Âyetler ve âyetlerin tefsiri bağlamında hicretten isteyerek veya istemeyerek geri kalanlar ile Kur'ân'ın sivil özgürlük anlayışından bahsedilmemektedir. Çalışmamızda hicret, inancını özgürce yaşama isteği bağlamında âyetler ve âyetlerin tefsirleri ışığında ele alınarak hicretten geri kalanlar ve onların durumları değerlendirilmektedir. Bu açıdan makalemiz diğer araştırmalardan farklılık arz etmekte ve özgün bir çalışma özelliği taşımaktadır.

YÖNTEM

Araştırmada nitel toplama yöntemi ile elde edilen veriler, tanımlama açıklama ve analiz etme vb. çeşitli tekniklerden faydalanılarak tasnif edilmiştir. Makalede kişinin inancını hür bir şekilde yaşayabilmesi için ihtiyaç duyduğu özgürlük kavramı ele alınmıştır. İkinci aşamada hicret, hür yaşama iradesi bağlamında ele alınarak konu ile ilişkili âyetler taranmıştır. Hicret ile doğrudan ilgili olanlar ve bunların klasik ve bazı çağdaş tefsirlerde geçen yorumları incelenmiştir. Bu bağlamında genel anlamda hicret, özelde ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hicretinin dinî düşünce ve değerlerin sivil özgürlük ortamında yaşanma olanaklarına etkisi ele alınmıştır. Bunun yanında insanların hicret algısı da ele alınarak konu somutlaştırılmıştır. Böylece hicret konusu tarihsellik anlayışından sıyrılarak hayatın olağan akışına uyarlanmış okuyucuda bilişsel uyanışın gerçekleşme zemininin oluşmasına etki etmesi beklenmiştir.

Araştırma sonucunda inancın hür yaşanması ve hicretin gerekliliğine işaret eden âyetler ile âyetleri destekleyen görüşler ortaya konmak suretiyle konu zihne yakınlaştırılarak hicretin hayata geçirilebilirliği sınanmıştır. İnanan kimse için yaşanabilir en güzel toprak parçasının, inancın en iyi şekilde yaşandığı yer olduğu

anlaşılmıştır. Allah'ın kutsallığını tescil ettiği mukaddes mekânlar dışında hiçbir kara parçasının kutsal kabul edilmesinin doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu açıdan hicret kişinin dünya ve ahiret mutluluğunun bir güvencesi haline gelmiştir. Bu araştırma sonucunda inancın hür yaşanması ve hicretin gerekliliğine işaret eden âyetler ortaya konarak hicretin Kur'ânî dayanaklarının nazara verilmesi amaçlanmaktadır.

BULGULAR

1.Özgürlük, Sivil Özgürlük ve Hürriyet Kavramlarının Mahiyeti

Özgürlük, sözlükte “herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma; herhangi bir şarta bağlı olmama durumu” demektir.² Dinî bir terim olarak kendisi ile eş anlamlı olan hürriyet kavramıyla beraber değerlendirildiğinde ikisi de “Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymadan, müstağni davranma ve yalnız Allah'a yönelme” manalarına gelmektedir.³

Sivil özgürlük, bireyin kendini rahatça ifade edebileceği ve yaşayabileceği zemin veya ortamı ifade etmektedir. İnanç, ifade ve düşünce özgürlüğü sivil özgürlük ile yakından alakalıdır. Zira inanç ve düşünce özgürlüğünün hayata geçirilmesi bizzat sivil özgürlükle mümkündür. Başka bir deyişle sivil özgürlük insanların düşünce ve inançlarını rahatça yaşayabildiği ve kendisini rahatça ifade edebildiği meşru zemindir.

Hürriyet kelimesi, “hür” sıfatından müştak olan bir kelimedir.⁴ Hürriyet kelimesi genel olarak, her vatandaşın yaşama hakkının olduğu ve kişilerin hayatını idame ettirmesi için gereken ortamın devlet organları tarafından sağlanması olarak tanımlanmaktadır.⁵

2.Bireyin Özgürlüğe Duyduğu İhtiyaç

Her bireyin, hayatını huzur ve mutlulukla idame edebilmesi için maddi ve manevi çeşitli gereksinimleri vardır. İnsanoğlu diğer yaratıklar gibi sadece karnı doyup uykusunu alınca mutlu olabilecek bir varlık değildir. İnsanın gereksinimleri hiyerarşik olarak düşünüldüğünde onun yaşamını idame etme gibi temel haklar dışında bir de kamu hürriyetleri bağlamında kendisine tanınan bazı haklar vardır. Bunların en önemlisi kişinin kendini rahatça ifade edebilme, dinî değerlerini yaşama ve anlatabilme özgürlüğüdür. Bu özgürlük, birey için yaşamsal bir nitelik arz eder.

İnsan hürriyetten yoksun olduğu bir zeminde insan olduğunu unutabilmekte, varlığının farkında bile olamamaktadır. Böyle bir durumda kişi hür yaşamak için bir gayret içinde olmadığı takdirde kendini özgürlükten mahrum bırakarak kendine

² Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), “Özgürlük”, 1869.

³ John Louis Esposito, *Oxford İslâm sözlüğü* (İstanbul: Ayrıntı yayınları, 2013), “Özgürlük”, 156.

⁴ Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da Toplum Düzeni*, çev. Nurettin Demir - M.Vesim Taylan (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1993), 271-274.

⁵ Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 95.

zulmetmiş olmaktadır. Bu yüzden İslâm, kişinin varlığının biricik gereği olan hürriyeti için mücadeleyi adeta farz kılmış, bu uğurda malı ve canı ile mücadele etmeyi gerekli görmüştür.⁶

Kur'ân, insanın hürriyete olan ihtiyacını yalnızca hukukî anlam ve boyutta değerlendirmemektedir. Bunun yanında insanlığın hürriyet noktasında, Kur'ân'ın arzu ettiği ideal seviyede olmadığını⁷ ve insanın insanlığının gerçekleşmesi için her türlü bağ ve halkalardan kurtarılmasını istemektedir.⁸ Böylece Kur'ân özgürlüğün birey için bir gereksinim olduğunu teyit etmektedir.

İnsana gerçek manada inanç ve ifade hürriyeti ile inancını yaşamak zeminini ancak hak bir din temin eder. İnsanlar nezdinde İslâm'ın hürriyete karşı olduğu algısı insanları İslâm dinine olumsuz bir bakış açısına yöneltmektedir. Bu algıya ve İslâm'ı bilmeyen birçok insana göre Kur'ân hükümlerinin hâkim olması durumunda, bütün insanlığın asırlar boyunca mücadele ederek yakaladığı din ve vicdan hürriyeti kapsamındaki kazanımlar kaybolacak, fikir ve inanç hürriyeti imkânsız hale gelecektir. Zira onlara göre İslâm hükümlerinin hâkim olduğu bir ortamda din ve inanç hürriyetinden ve hayatını özgürce yaşamadan bahsedilemez. Bahsedilen düşünceyi savunanlara göre yaşadığımız çağ, hürriyet ve özgürlük çağı olduğu için mevcut yaşam tarzının siyasal İslâm'a karşı korunması gerekir. Kaldı ki İslâm dini, inanç ve fikir hürriyetini 1500 yıl önce öngörmüş, defaatle dile getirmiştir.⁹ Zira bu düşünce yapısının amacı din aleyhine etkili bir kamuoyu algısı oluşturarak yeni yetişen neslin dinî değerlerden yoksunlaştırılmasıdır.¹⁰

Din, insanların yaşamlarını şekillendirirken akıl ve iradelerini özgürce kullanma isteklerini de göz önünde bulundurmaktadır.¹¹ Kendilerine dayatılan inanç ve düşünce sistemini kabul etmek yerine fitratlarına uygun olanı seçmelerini önermektedir. Ancak birey önce kendi yaşantı tarzını dizayn etmek için irade, çaba ve gayret içinde olmalıdır.

Yüce Allah Âdem'i (a.s.) yarattıktan sonra, onun hür yaşama isteğini gözeterek kendisine dalalet, sapıklık ve zorbalıktan korunması adına şeytana karşı bir direnme gücü vermiştir. İnsandan bu uğurda kanı, canı ve malıyla mücadele etmesini ve çaba sarf etmesini istemiştir.¹² Zira Allah, kulu üzerindeki en önemli hakkının cihat olduğunu ve cihadın en üst seviyede bir amel olduğunu vurgulamıştır.¹³ İnancı uğruna

⁶ Abdülkerim Hâtib, *Tefsiri'l-Kur'ân li'l-Kur'ân* (Kahire: Darü'l-fikrî'l-Arabî, ts.), 458.

⁷ *Kur'ân Yolu Meâlî*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), el-Beled 90/11-13.

⁸ el-A`râf 7/157.

⁹ el-Bakara 2/256.

¹⁰ Hayrettin Karaman, *İslâm'da İnsan Hakları (Din, Vicdan ve Düşünce Hürriyeti)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996), 9,11.

¹¹ el-Bakara 2/44, 164, 170; el-Mâide 5/58; el-En'âm 6/126.

¹² es-Saf 61/10-14.

¹³ el-Ankebût 29/69; el-Hac 22/78.

mücadele eden kimse aynı zamanda şahsiyet, izzet ve şerefini kurtarmak için çaba göstermiştir.¹⁴

3. Kur'ân'ın Öngördüğü Sivil Özgürlük Tarzı

Sivil özgürlük, kişilerin dinden kaynaklanan bütün haklarını özgür ve korkusuzca kullanabilme hakkına sahip oldukları ortamı ifade etmektedir. Zira bu özgürlük sadece ibadetgâha rahatça girip çıkabilme özgürlüğü değildir. Sivil özgürlük müessesesi dinî inanca yönelik öğretileri serbestçe okuma yazma ve telkin hakkına sahip olma anlamına gelir. Eğer bu haklar baskı veya tehdit altında kalıyorsa sivil özgürlükten bahsetmek mümkün değildir.¹⁵

Kur'ân'da, Müslümanın şahsiyetinin oluşmasında göç konusu anlatılırken iltica kavramı yerine daha kuvvetli bir anlam barındıran “ hicret ” kavramı kullanılmaktadır. Hicret kavramı da salt olarak bir yerden başka bir yere göç olarak ifade edilmemiş, Müslümanlara model teşkil edecek bir konsept olarak sunulmuştur. Bunun yanında hicret, İslâm dininin insanlara ulaştırılmasında bir yöntem olarak benimsenmiştir.¹⁶

Özgürlüğün sınırsız mülâhaza edilmesinin ferdî ve içtimaî olarak çeşitli hak çatışmalarına sebep olacağı aşikârdır. Kur'ân-ı Kerîm'de her şeyin bir ölçü ve takdire dayalı yaratıldığı vurgulanmaktadır.¹⁷

Sınırı belli olamayan bir özgürlük anlayışını, insan hak ve hukuku ile ölçünün çiğnenmesi olarak algılamak mümkündür. Kişinin her dilediğini her zaman ve mekânda sergileme hakkını kendinde görmesi ve bunu hak olarak algılamasının normal karşılandığı toplumlarda yozlaşma kaçınılmazdır. Zira günümüzde bu durum medenî geçiren bazı devletler nezdinde bile kabul görmektedir. Bu tutumu benimseyen çevreler, başka dine veya düşünceye mensup toplumların-devletlerin kutsallarına pervasızca hakaret edilmesine, hatta onların kutsallarının ayaklar altına alınmasına izin vermektedirler. Ayrıca bu durumu negatif özgürlük olarak görüp tasvip etmeleri, insan haysiyet ve şerefine büsbütün aykırılık teşkil etmektedir. Günümüz gayrimüslim yönetimlerin birçoğunun inanç noktasında tutumu ve özgürlük anlayışı bu minvaldedir. Bu tavır, Mekke cahiliye toplumundaki saltanat sahiplerinin tutumundan pek farklı değildir. Sadece bir çeşitleme farkı vardır. Bu tutum, medeniyet ve özgürlük adı altında dillendirip prova etmektedir. Cahiliye dikte rejimi ise kaba kuvvete bizzat başvurarak bunu uyguluyordu. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.v.) daveti döneminde müşrikler de Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ve beraberindeki

¹⁴ Hâtib, *Tefsirü'l-Kur'ân li'l-Kur'ân*, 458.

¹⁵ Tevhit Ayengin, *İslâm ve İnsan Hakları Hukuki Temeller ve Çağdaş Yorumlar* (Ankara: Avrasya Yayınları, 2007), 234-235.

¹⁶ Ahmet Sait Sıcak - Necmettin Çalışkan, “Tefsir Araştırmaları Dergisi”, *İnsan Şahsiyetinin İnşası ve Korunması Bağlamında Kur'ân'da Sığınma Realitesinin İsimlendirilmesi* 3/1 (2019), 159.

¹⁷ el-Furkân 25/2.

sahabeleri atalarının dinlerine ihanet etmekle suçluyor ve onları kınayarak bir an önce bu tutumlarından vazgeçirmek için her yöntemi deniyorlardı.¹⁸

Kur'ân, inanmayan bir kimsenin inanmaya zorlanmasına şiddetle karşı çıkmış; insanların inançlarına dokunulmaması ve hakaret edilmemesini emretmiştir. Cihat âyetlerinin kıtâl âyetlerini nesh etmesinin altında yatan nedenin bu durum olduğu dile getirilmektedir.¹⁹ Dinde zorlama olmadığını ifade eden âyet,²⁰ İslâm'ın kılıç ve kalkanla değil kalem ve fikirle yayılması gerektiğini yeğlediğini göstermektedir. Kaldı ki cihat mefhumunun bir amacı da insanları özgür kılmaktır.²¹ Başka bir deyişle Müslüman olmayanları zorla İslâm'a sokmak cihadın amaçları arasında değildir. Cihaddan maksat, insanları baskılardan kurtarmak, İslâm'ın yüce gerçeklerini onlara duyurmak ve kendi rızalarıyla Müslüman olabilecekleri ortamları hazırlamaktır. Bu zemin sağlandıktan sonra inançların serbestçe yaşanabileceği zeminin temin edilmesi adına dinde zorlama olmadığı vurgusu yapılmakta, sivil özgürlük ortamı güvence altına alınmaktadır.²²

Hak din olan İslâm'ın bir şiarı da - batıl da olsa - başkalarının din ve inançlarına sövülmemesi, hakaret edilmemesi ve inançlarının tahkir edilmemesidir. Farklı din mensuplarına ve onların inandıklarına hakaret veya küfür edilmemesi inanç özgürlüğü bünyesinde değerlendirilmemelidir. Zira inanç özgürlüğü hangi inanca sahip olursa olsun her insanın sahip olması gereken temel haklardandır. Kur'ân'ın, diğer inançlara saygı gösterilmesi gerektiğini öğütlemesi bu düşünceyi doğrulamaktadır.²³

4. Allah'ın Arzının Genişliği ve Özgürlük için Coğrafya Tercihinin Zorunluluğu

Dinini yaşamak bütün önceliklerin üzerinde ve bütün gerçekliklerin fevkindedir. Zulme uğramış olsalar bile inanan kimselerin, dinlerini rahatça yaşayacakları meşru zemini arayıp bulmaları dinlerinde samimiyetlerinin en bariz alâmetidir. Zira inanç ve düşünce hürriyetleri kayıt altına alınmış inanan kimseler için bu arayış, farz kılınmıştır.²⁴ Bazı hususların Kur'ân'da sadece bir kez zikredilmesine karşın müminin inanç hürriyeti için arayış içinde olması gerekliliği ve Allah'ın arzının geniş olduğunun birkaç kez zikredilmesi²⁵ konunun ehemmiyetini ortaya koymaktadır.

¹⁸ Râşid Gannûşî, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, çev. Osman Tunç (İstanbul: Bilim Yurdu Yayıncılık, ts.), 58-59.

¹⁹ Gannûşî, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, 58-59.

²⁰ el-Bakara 2/256.

²¹ Gannûşî, *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, 58-59.

²² İbrahim Yıldız, *Kur'an'da Sebülillah Kavramı* (Bursa: Emin yayınları, 2015), 222.

²³ el-En`âm 6/108.

²⁴ Mahmut b. Ömer b. Muhammed el-Harizmi Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâkiki ğavâmidi 't-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1407), 555.

²⁵ Bkz. en-Nisâ 4/97, 100; ez-Zümer 39/10; el-Ankebût 29/56.

İnsan Allah'ın buyrukları doğrultusunda yaşantısını şekillendirmek eğilimindedir. Kişinin inanç ve akidelerini hür ve kayıtsız yaşama iradesinde olması gerekliliği bağlamında Kur'ân'da hicreti emreden ifadelerle rastlamak mümkündür. Bu âyetlerden birinde hicret etmeyenlere yönelik kınama mahiyetinde Allah'ın arzının geniş olduğu vurgusu yapılmaktadır.²⁶ Bundan sonraki üç âyetin, İslâm'a giren, Allah'a ve Resûlü'ne (s.a.v) inanıp da O'nunla (s.a.v.) hicret etmeyen Mekkeliler hakkında nazil olduğu rivâyet edilmektedir.²⁷ Bazı müfessirlere göre “Allah'ın arzı geniş değil miydi?” ifadesini, zalimâne tutum sergilenen ve inancın özgürce yaşanmadığı her beldeye genellemek mümkündür. Ayrıca o beldeyi terk etme gerekliliğinin her Müslüman üzerine bir vecibe olduğuna işaret edilmektedir.²⁸ Saîd b. Cübeyr, Allah'a itaatsizliğin yaygın olduğu bir memlekette durulmaması gerektiğini, “ Allah'ın arzı geniş değil midir oradan hicret edin...” âyetini okuyarak dillendirmiştir. Zira bu durumda hicret, “ Müslümanım ” diyen ve baskıya maruz kalan herkes üzerine vakti gelince bir alternatiftir.²⁹

Habeşistan'a hicret arzın genişliğinin alternatif coğrafya olarak tezahürünün bir yansıması idi. Bu yolculuk Medine'ye hicretten 5 yıl önce gerçekleşmişti. Ashabının müşriklerin eziyetlerine çokça maruz kaldığını gören Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabının bu durumuna tahammül edemeyerek Habeşistan'da adil bir kralın bulunduğunu söylemiş, oraya hicret etmelerini istemişti. Zira O (s.a.v.), kendisini müşriklerin baskılarından koruyan amcası Ebû Tâlip'in yaptığı gibi onları müşriklerin şerrinden muhafaza edemiyordu.³⁰

Allah'ın iradesi ile İslâm'ın Araplar arasında neşrine izin verilip açık tebliğ başlayınca müşriklerin baskı ve işkenceleri daha da arttı. Öyle ki müminlerin zayıfları müşriklerin ölümcül baskılarına maruz kalıyordu. Allah, ezilen ve hürriyetinden yoksun bırakılan müminlerin Medine'ye hicret etmelerine izin vermişti. Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hicreti için Medine'de meşru zeminin hazırlanması gerekiyordu. Nitekim Medine'ye hicret izni, orada iman tohumlarının atılacağı zeminin hazır olmasıyla verilmişti.³¹ Bu zemin bu konuda emirler içeren ayetlerin gelmesi ile hazırlanmış oldu. Hicreti emreden ve Allah'ın arzının genişliği ile ilgili dikkat çeken bir âyette inananların Rablerine karşı gelmemeleri emredildikten sonra hicrete bir iyilik

²⁶ en-Nisâ 4/97; Abdullah b. Ömer Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418), 2/92.

²⁷ Muhammed b. Cerîr b. Yezid b. Kesîr b. Galib b. Âmilî Taberî, *Cami'ül beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Müessesetü'r Risale, 2000), 9/103; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Vâhidî, *Esbâb-ı nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemâl Basyûni Zağlul (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411), 177-178.

²⁸ Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422), 2/101.

²⁹ Muhammed b. Ahmed Kurtubi, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûni, İbrahim Atfiyyiş (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964), 5/347.

³⁰ *Bunun üzerine fitne korkusuyla 83 erkek ve 19 kadın sahabe olmak üzere toplam 102 kişi Habeşistan yoluna hicrete koyuldular. Aralarındaki küçük çocuklar bu sayıya dâhil değildi.*

³¹ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tunusi İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984), 23/356.

hareketi olarak işaret edilerek Allah'ın topraklarının inancını hür yaşama noktasında geniş olduğuna vurgu yapılmaktadır.³²

a. İyâs b. Kabise et-Tâî'ye (öl. 20/643) göre "وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ" (*Allah'ın arzı geniştir.*)³³ ifadesi açık bir emir olarak anlaşılmalıdır. Bu emir, mâlûmu îlam cihetinden değildir. Yani bu ifade Allah'ın arzının yüzölçümü olarak genişliği şeklinde anlaşılmalıdır, hicret hakikati bağlamında anlaşılması daha doğru olacaktır. Nitekim hicret bir seyahat değil Allah'ın dini için bir arayış olarak düşünülmelidir. "وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ" ifadesinde geçen "و", i'tiraziye içindir. Zira ifade bir atasözü gibi olduğu için önemine binaen ifade iki cümlenin arasına konmuştur.³⁴

b. Bazı müfessirlere göre "وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ" (*Allah'ın arzı geniştir.*) ifadesi Allah için bir iyilik söz konusu olduğunda mazerete sığınıp bu iyilikten geri duran herkes için bir kınama içermektedir.

c. Diğer bir görüşe göre kastedilmek istenen, Allah'ın arzının ahiret hayatına yönelik olarak iyilik anlamında ekilecek bir tarla hükmünde olduğudur. Bu tarlaya ekilebilecek en güzel iyilik ise Allah yolunda veya O'nun rızası doğrultusunda hicret etmektir. Bu ifade iyilikler hakkında mazeret beyan eden kimseler için takvayı elde etmeleri ve Allah'ın rızasına kavuşmak hususunda coğrafya tercihini gerçekleştirmeyi teşvik mahiyetindedir. Zira onlar hicret ettikleri takdirde o topraklarda âcizce yaşamak yerine kendilerine yeni vatan arayarak Allah'ın rızasını da kazanmış olacaklardır.³⁵

Allah'ın arzının genişliğine vurgu yapılan Ankebût 29/56. âyette yalnız Allah'a kulluk edilmesi emredilmektedir. Dilediği meşru hayatı rahatça yaşayamayan inanan kimse için, dinini ve inancını rahatça yaşayabileceği bir coğrafya seçmek hayati bir gerekliliktir. Alelâde yaşayan bir kimsenin dinî hassasiyetler konusunda mücadele etmesi olağan bir durum değildir. Bu hususta ancak kalben inanan kimse mücadele eder.

a. Ankebût 29/56. Âyette, "*Benim arzım geniştir.*" buyrularak insanın hayatını idame ettiği toprakların sadece kullanım hakkının kendisine ait olduğuna işaret edilmektedir. Zira "إِنَّ أَرْضِي" kelimesindeki iyelik zamiri Allah'a râcidir. Başka bir ifade ile insanlara haddini bilmesi ve birbirinin hukukunu gözetmesi tavsiye edilmektedir. O halde beşerin hukukunu çiğneyip yeryüzünü adeta sahiplenen zâlim kimseler aynı zamanda ilahi hukuka da tecavüz etmektedir. Allah'ın halk ettiği kullarının dilediği gibi inanç ve ibadet hürriyetlerini icra etmelerine mani olmak, bu tecavüz ve zulmün en bariz göstergesidir.

³² ez-Zümer 39/10; Hâtib, *Tefsîrü'l-Kur'ân li'l-Kur'ân*, 457.

³³ ez-Zümer 39/10.

³⁴ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 23/354.

³⁵ Şerafeddin Hüseyin b. Abdillâh Tayyibî, *Fütühü'l-gayb fi'l-keşf `ani'l-kana`ir-rayb*, thk. `İyad Muhammed el-Gavc vd. (Merkezü'n Nehabü'l-İlmiyye: Caizetü Dabbeyi'd-Develiyye Li'l-Kur'âni'l-Kerim, 2013), 13/354.

b. Taberî (öl. 310/923), “إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ” ifadesinin memleketlerinden çıkarılanlarla ilgili olduğunu söylemektedir.³⁶

c. “فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ” (*Yalnızca bana kulluk edin.*) ifadesi, her ne iş ile ilgili olursa olsun mâruz kalınan her sıkıntıda kişinin sadece Allah’a yönelmesi ve O’na kulluk etmesi gerektiğini dile getirmektedir.³⁷

d. Ankebût 29/56. âyetin, Müslümanlara hicret emri geldiğinde hicret edemeyip mazeretlerinden dolayı Mekke’de kalan mustaz’af Müslümanlar hakkında bir taltif olarak nazil olduğu dile getirilmektedir.³⁸

e. Müfessirlerin birçoğu bu hükmü genelleyerek dinin ahkâmının yaşanmadığı her beldeden göç edilmesi gerekliliğine delil olarak göstermektedirler.³⁹

Hicret bağlamında Allah’ın arzının genişliğini dile getiren Nisâ sûresindeki bir âyette Allah yolunda hicret eden kimsenin yeryüzünde gidecek birçok uygun yer ve imkân bulacağı, Allah ve Resûlü için yurdunu terk edip bu yolda vefat eden kimsenin mükâfatının ise Allah’a ait olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁰

5. Allah’a İsyân Bulunan Toprakların Terk Edilmesinin Gerekliliği

İnanan kimsenin Allah’ın hükümlerinin çiğnendiği bir beldede tahkir, aşağılanma ve sıkıntılara maruz kalması kaçınılmazdır. Kur’ân’da zulme ve baskıya maruz kalanları iyiliğe devam etmeye teşvik,⁴¹ onlara zulüm uygulayanlar için de tehdit babından⁴² uyarılar vardır. Zalimlerin, bir an önce içinde buldukları yanlıştan vazgeçip iyi amellere yönelmeleri istenmektedir. Aksi halde amellerinin cezasız kalmayacağı vurgulanmaktadır. Bunlar yaptıklarından pişman olmadığı ve ihsan yolunu tercih etmediği takdirde inanan kimseler için ise tebdil-i mekân seçeneği fazilete ulaşma konusunda vazgeçilmez olacaktır.⁴³

Zümer sûresi 10. âyet,⁴⁴ Allah’ın dininin yaşanmadığı coğrafyadan, inancın hür yaşanabileceği ortama göç etmenin gerekliliğine işaret etmektedir.⁴⁵ İnanan bir topluluğun veya ferdin, Allah’ın hükümlerine aykırı amellerin yaygın olduğu bir coğrafyayı derhal terk etmesi gerekmektedir. Zira inanan kimselerin, baskı gördükleri

³⁶ Taberî, *Cami’ül beyân*, 8/434.

³⁷ Muhyiddin b. Ahmet Mustafa Derviş, *İ’rabü’l-Kur’ân ve beyanuhû* (Suriye: Darü’l-İrşad li Şuûni’l-Cami’iyye, ts.), 7/454.

³⁸ Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasûl fi tefsiri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, thk. Abdülhay Fermâvî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1994), 178.

³⁹ Vehbe b. Mustafa Züheylî, *et-Tefsiru’l-vasûl* (Dâru’l-fikr, 1422), 8/13.

⁴⁰ en-Nisâ 4/100.

⁴¹ ez-Zümer 39/10.

⁴² Hûd 11/113.

⁴³ Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît fi’l-tesfîr*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1420), 4/41.

⁴⁴ “ De ki (Allah şöyle buyuruyor): Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah’ın arzı geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir. ”

⁴⁵ Celâleddin el-Mahallî ve Celâleddin es-Suyûtî, *Tefsirü’l-Celâleyn* (Kahire: Dâru’l-Hadis, ts.), 528.

ortamı değiştirme ihtimali düşük bir olasılıktır. Allah için yurdunu terk edip hicret eden kimsenin özgür iradesi ile hareket ettiği olduğu düşünöldüğünde Allah'ın o kimseye dünya ve ahirette ecrini fazlasıyla vereceği kuşkusuzdur. Nitekim bu kimse şeytanın isteklerini reddederek fitneden kaçması gerektiğini hissedip dininin emrini yerine getirmiş, ahkâmının gözetimine girmeyi istemiş ve bu düşünce ile hicret etmiştir.⁴⁶

Birçok müfessire göre ise mâsiyet işlenen beldenin terkedilmesi gerekliliği bir yana dursun, o beldeden kaçılması gerektiği dile getirilmektedir.⁴⁷ Sevri'nin naklettiğine göre de Hz. Peygamber (s.a.v.), İslâm'ın şiarlarına riâyet edilmeyip mâsiyet işlenen bir beldenin yaşamaya layık olmadığını ifade⁴⁸ etmiştir.⁴⁹

Bir kısım müfessirlere göre birçok âyet hicreti açıkça teşvik etmektedir. Zira bütün insanlar Allah'ın kulları olduğu gibi bütün beldeler de Allah'ın beldeleridir. Nerede hayra işaret varsa oraya gidilmelidir. Zira bu durum sıradan bir göç değil Allah yolunda cihat manası içermektedir.⁵⁰

6. Hicretin Manası ve Zorluğu

Hicret, insanın fitratında var olan hür ve rahat yaşama isteğinin bir sonucudur. Zira insanlar inançlarını rahatça yaşayabileceği sivil özgürlük ortamına sahip olamadığında inanç ve değerlerinden ödün verip içinde bulunduğu ortama göre yaşamak zorunda kalacağını bilir. Nitekim inançsız bir toplum içinde inançlı insan grubunun inancını idame etmesinin ne kadar zor olduğu bilinmektedir. Bir âyette sıkıntılara katlanmanın ve sabretmenin zorluğu ifade edilmekte '*Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.*'⁵¹ buyrulurak meşakatlere sabretmelerinin mükâfatının onlara hesapsız verileceği dile getirilmektedir.⁵²

Kur'ânda müminleri memleketlerinden göç etmeye davet eden nida ifadelerine rastlamak mümkündür.⁵³ Bu, kardeşlerden ve ailelerden ayrılmak üzere yapılan ve nefse ağır gelen zor bir çağrıdır. Zira bir cesedin uzuvları arasındaki bağlar nasıl güçlü ise kişi ile vatani arasındaki bağ da o denli güçlü ve vazgeçilmezdir. Vatandan ayrılık, duygular üzerinde kalıcı ağır etkiler bırakır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'den ayrılırken gözleri dolmuş ve tekrar dönmek üzere ayrıldığını ifade

⁴⁶ Ebu't-Tayyib Muhammed Sıddık Hasan Hân, *Fethu'l-beyân fi mekâsıdı'l-Kur'ân* (Beyrut: el-Mektebetu'l-'asriyye, 1992), 10/210.

⁴⁷ Abdurrahman b. Ebü Bekir Suyüti, *ed-Durrü'l-mensür* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 6/474; Taberî, *Cami'ül beyân*, 18/434.

⁴⁸ Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebü Hâcir Muhammed Saïd Besyûni, thk. Şuayb Arnavut - Âdil Mürşid (Beyrut: Mevsuatü'r-Risale, 1405/1985), 5/334.

⁴⁹ Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'azim li İbn ebî Hâtim*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Suudi Arabistan: Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1419), 3/1047.

⁵⁰ Suyüti, *ed-Durrü'l-mensür*, 6/474.

⁵¹ ez-Zümer 39/10.

⁵² Ebu Muhammed Mekki b. Ebi Talib Hammuş b. Muhammed b. Muhtar el-Kaysî el-Kayrevanî el Kurtubî, *el-Hidâye ila bulüği'n-nihâye fi 'ulumı meâni'l-Kur'ân ve tefsiruh*, thk. eş-Şâhid el-Büşihî (Câmiatü's-Şârike, 2008), 2/1440.

⁵³ el-Ankebüt 29/56.

etmiştir. Allah'ın müminleri memleketlerinden hicret etmeye davet etmesi, inanan kulları için bir lütuf, inananları kendi mekânında ağırlamak için yaptığı bir çağrıdır.⁵⁴

İhsan ve rahmet aracılığı ile Kur'ân, iyilik unsurlarını aramayı hedeflemekte, çarpıcı bir şekilde sahnelemekte ve tasvir etmektedir. Böylelikle, beşeriyetin iyiliği için hakikati en güzel şekilde gözler önüne sermektedir.⁵⁵ Zira Kur'ân'da hicret eden kimsenin zorluklarla beraber gideceği yerde birçok olumlu durumla karşılaşacağı vurgulanmaktadır.⁵⁶

Esas itibarıyla hicretin emredilmesi, inananların sıkıntılardan kurtularak özgür bir ortamda hayatlarını idame etmesi amacını taşıyordu. Bir manada hicreti emreden âyetler, inananlara yüklerini hafifletmeleri için bir ikramda bulunuyordu. Ankebût sûresi 29/56. âyette geçen “ *Ey iman eden kullarım!...*” ifadesiyle Allah, hicret emrini icra etmesini istediği inananlara hicret aracılığı ile inançlarını izhar etmelerini murat etmekte; “ *Ben'im arzım geniştir.* ” ifadesiyle kendi arzının hak ile batılı, iman ile küfrü ayıracak kadar geniş olduğuna işaret etmektedir. Bu ifadeyle mazerete de mahal bırakılmamaktadır. “ *Yalnızca bana ibadet edin.*” ifadesiyle de inanan müminlerin özgürlük iradesini ortaya koyup Allah'a olan bağlılıklarını hicret ederek gösterdikleri takdirde sadece Allah'a ibadet ettiklerini de kanıtlamış olacakları vurgulanmakta,⁵⁷ hicret başta olmak üzere ibadetlerin yalnız Allah'a has kılındığı ima edilmektedir.⁵⁸ Zira hicret de kişinin, namaz, oruç, teravîh veya hac ibadetleri gibi evinden çıkarak Allah'ın rızasını arama amacı gütmektedir.⁵⁹

Kur'ân'daki Rabbânî yaklaşım, insandaki çeşitli korkulara değinmektedir. Zira hicret sırasında muhacirler, zayıflık ve kıtlık gibi çeşitli sıkıntılarla karşılaşmıştır. Zaten hicretin zenginlik, şehvî duyguların tatmini, hayatın sıkıntılarından kurtulmak ya da malların kurtarılması için yapılan bir iş olmadığı bilinmektedir. Hicret, Allah rızası için yapılan bir ameldir. Nisâ sûresinde hicretin meşakkatleri ile sınanan beşeriyetin sıkıntılarının tedavisine yönelik ifadeler bulunmaktadır.⁶⁰ Bu ifadeler, hicret esnasındaki o ürkütücü ve korkutucu sahne ile birlikte ele alınmış, gideceği yere varanlar ve o yolda vefat edenlerden bahsedilmiştir. Allah için hicret ile evinden çıkan kimsenin çektiği sıkıntılara karşı Allah'ın da ona yeryüzünde sıhhat ve genişlik ve mükâfat nasip edeceği vurgulanmıştır.⁶¹

Süddî (öl. 127/745), hicret etme zorunluluğunu “Mürağem” (iğrenerek katlanılan durum) kelimesi ile ifade etmekte, bunun da yaşamak isteğini

⁵⁴ Hâtib, *Tefsirü'l-Kur'ân li'l-Kur'ân*, 456.

⁵⁵ İbrahim Hüseyin eş-Şârîbî Seyyid Kutup, *Fî zilâli'l-Kur'ân* (Beyrut-Kahire: Dâru'ş-Şürûk, 1412), 2/744.

⁵⁶ en-Nisâ 4/100.

⁵⁷ Sıddık Hasan Hân, *Fethu'l-beyân fî mekâsıdi'l-Kur'ân*, 10/210.

⁵⁸ Hâtib, *Tefsirü'l-Kur'ân li'l-Kur'ân*, 458.

⁵⁹ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 2/101.

⁶⁰ en-Nisâ 97.

⁶¹ Kutup, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 2/745.

gerçekleştirmek için başvurulan zorunlu bir yol olarak izah etmektedir. Zira hicret eden kişi inancı için yaşadığı memleketi veya coğrafyayı terk ederek asgari seviyede hayatını idame edecek bir yurt arayışına girmiştir.⁶²

Hicretten sonraki yaşantının da önemi gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim Kur'ân'da bu durum özetlenerek bir gemiye binen insanların durumu örnek verilmekte gemidekilerin ancak tehlikeden kurtulana kadar Allah'a ihlasla yalvardıkları dile getirilmektedir.⁶³ Bu mana hicretten geri kalanlar hakkında düşünüldüğünde bir benzerlik göze çarpmaktadır.⁶⁴

6.1. Özgürlüğe Hicrette Rıza-i İlahînin Esas Alınması

Kur'ân-ı Kerîm'de, müşriklerinin inananlara uyguladıkları baskı ve zulümlerden dolayı hicret etmelerine sebep oldukları için uğrayacakları azabın kesinliğine değinilmektedir.⁶⁵ Bundan hemen sonra da inananların Mekkeli müşriklerin şerrinden emin olmaları için yapmaları gereken hicrete işaret⁶⁶ edilmektedir.⁶⁷ Zira azınlık durumuna düşen inananlar ne açıktan Kur'ân okuyabiliyor ne namazlarını Mescid-i Haram'da kılabiliyorlardı. Bütün bunların yanı sıra kendilerine bütün kapılar kapanıyor ve çeşitli işkencelere maruz kalıyorlardı. İşte tam bu durumda iken inananlara yeni bir kapı açan âyet nazil oldu.⁶⁸ Müminler, içinde buldukları meşakkatten kurtulmak için bir ışık gördü.⁶⁹

Allah kendi rızası için şirk ve isyan işlenen diyardan gönüllü olarak göç eden kimseleri kendi yanından bir güzellikle ödüllendireceğini vaad etmektedir. Zira baskı ve kısıtlama ile inançları inhisar altına alınan kimsenin yaşantısı zor bir yaşantıdır. İbn Abbâs'a göre bu yaşantıdan kurtulmayı açıkça ifade eden Nisâ sûresi 4/97. âyet, müminlerin Habeşistan'a hicret etmelerine işaret ediyordu.⁷⁰

Inananlar "*Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz.*"⁷¹ âyetinin gereğini yaparak dünya hayatının sonunda dönüşün Allah'a olacağı bilinciyle hareket edip dünyayı nazarlarında küçültmüş, bir kısmı Habeşistan'a, diğerleri ise Medine'ye hicret etmişlerdir. Nitekim onların aile, çocukları ile vatanlarından ayrılma hüznünü bir tarafa bırakarak Rablerine kul olmak için hicret yolunu tercih etmişlerdi.⁷² Nitekim Râzî'ye göre bir kimsenin memleketini

⁶² İbn Atiyye, *el-Muharraru 'l-vecîz*, 2/101.

⁶³ el-Ankebût 29/65.

⁶⁴ Muhammed Emin b. Muhammed Muhtar b. Abdülkadir Cenki Şankitî, *Edvau'l-beyân fi izahi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* (Beirut: Darü'l Fikr, 1995), 6/162.

⁶⁵ el-Ankebût 29/50-55.

⁶⁶ el-Ankebût 29/56.

⁶⁷ Hâtib, *Tefsirü'l-Kur'ân li'l-Kur'ân*, 455.

⁶⁸ el-Ankebût 29/56.

⁶⁹ Hâtib, *Tefsirü'l-Kur'ân li'l-Kur'ân*, 456.

⁷⁰ el-Bakara 2/155.

⁷¹ el-Ankebût 29/57.

⁷² Hâtib, *Tefsirü'l-Kur'ân li'l-Kur'ân*, 459.

terk etmesi hususundaki nefreti kendisine acizlik ve mazlumluk duygusunu verebilir ama gerçekte o kimseler aciz veya mazlum değildir. İnananların hicreti, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak üzere yapması nedeniyle manevi olarak terakki etmelerine vesile olacaktır.⁷³

6.2. Dini Özgürce Yaşamak İçin Hicret Edenlerin Ecri

Allah için hicret edip hicretin sıkıntı ve meşakkatlerine göğüs geren kimselerin mükâfatları gösterdikleri sabrın bir meyvesidir. Kur'ân'da peygamberler (a.s.), onlarla beraber olan salih kimseler, onların yolunda gidenler ile başka topraklara inançları uğrunda göç edenlerin dindeki sebatlarından dolayı iyiliklerinin kat kat artırılacağı ifade edilmektedir.⁷⁴ Onların ecirleri, cennete girdirilmeleri ile gerçek manada ahirette verilecektir.⁷⁵ Zira Abdullah İbn Abbâs (r.a) (öl. 68/687-88), Âl-i İmrân sûresinde geçen “ كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ ” ifadesinin Hz. Peygamber'le (s.a.v.) beraber Medine'ye hicret eden muhacirleri kast ettiğini dile getirmektedir. Bu rivayet, tefsire dair ilk nakillerin yer aldığı hadis ve tefsir kitaplarında da geçmektedir.⁷⁶

Zümer sûresi 10. âyet,⁷⁷ kendinden önceki âyetle beraber değerlendirildiğinde sadece sıkıntı durumunda değil, hayatın olağan akışı içerisinde de Rabbine yönelen ve O'na (c.c.) kulluk eden kimselerin ecrine değinilmektedir. Bazı âlimlere göre hicretin zorluklarına katlananlardan bahsedilirken; memleketlerinden, aşiret ve akrabalarından ayrılıktan dolayı maruz kaldıkları acı ve üzüntüye karşı sabretmeleri kast edilmektedir. Bazılarına göre namaz, oruç, zekât ve diğer ibadet sahiplerine ecirleri ölçü ile verilirken; Allah yolunda bela ve musibetlere duçar olanlarla hicret edenlere ise hesapsız verilecektir.⁷⁸ Dehhâk'a (öl. 105/723) göre Efendimiz'in (s.a.v.) Allah'tan müminler için istediği ve onlar hakkında takdir edilen mükâfat cennettir.⁷⁹ İbn Abbâs (öl. 68/687) ve diğer bazı müfessirlere göre, kişi iman çerçevesinde bir yaşantı için hicret ettiği zaman rızık olarak da rahatlayacaktır.⁸⁰ Bu kimselerin mazhar olacakları nimetler başka âyetlerde farklı şekillerde dile getirilmektedir.⁸¹

İnancını özgürce yaşamak, Allah ve Resûlü'nün rızası ve şefaatine nâil olmak için hicret niyetiyle evinden çıkan kimseye -matlubuna ulaşmadan bile olsa- ölüm isabet ettiği takdirde o kimsenin Allah katında büyük sevaba mazhar olacağı bir

⁷³ Fahrüddin Muhammed b. Ömer Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 11/197.

⁷⁴ et-Tevbe 9/20.

⁷⁵ Tayyibî, *Fütühü'l-gayb*, 13/354.

⁷⁶ Ahmet Sait Sıcak - Necmettin Çalışkan, “Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi”, *Âl-i İmrân Sûresi 110. Âyetinin Hakikat Mecaz İkilemi Bağlamında Tahlili ve Otantik Anlamının Türkçe Meallere Yansımaları Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım* II/33 (Aralık 2019), 12.

⁷⁷ “ De ki (Allah şöyle buyuruyor): "Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah'ın arzusu geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir."

⁷⁸ Ali b. Muhammed Mâverdî, *Tefsirü'l-Mâverdî*, thk. Seyyid İbn Abdülmaksûd (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.), 5/119; Tayyibî, *Fütühü'l-gayb*, 13/356.

⁷⁹ Mâverdî, *Tefsirü'l-Mâverdî*, 5/120.

⁸⁰ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 2/101.

⁸¹ en-Nahl 16/41; et-Tevbe 9/20; el-Bakara 2/218; el-Hac 22/58.

âyette zikredilmektedir.⁸² Rivâyet edilen bir hadise göre de Hz. Peygamber (s.a.v.), dini uğruna memleketini terk eden kişi için, gerçekleştirdiği amelin; dünyanın içindeki her şeyden daha hayırlı olduğunu ifade etmektedir.⁸³

Allah yolunda inançları uğruna sabırla hicrete katlananların ecri hakkında iki görüş vardır. Birincisi Allah'ın kendi yolunda hicret ederek sıkıntıya katlananlara dünyada iyilik ve güzellikler nasip edeceği; diğeri ise, Allah'ın bu kimseler için ahirette cennet bağışlayacağıdır. Dünyada verilecek iyilik ve güzellikler hususunda da 4 görüş vardır:⁸⁴

- a) Allah dünyada bu kimseler hayırlı rızıklar ihsan ederek onları taltif eder.
- b) Onları afiyet ve sıhhat ile ödüllendirir.
- c) Allah'ın kendilerine dünyada verdiği selamet ve insanların teveccühüdür.
- d) Allah'ın kendilerine dünyada bağışladığı hoş mekânlarda minnetsiz ve hür yaşamalarıdır.

Bazı müfessirlere göre de Allah'ın takdir ettiği bu sınırsız ecir sadece Allah için hicret edenlerle sınırlı değildir. Bilakis o ecir, hangi yolda olursa olsun Allah için sıkıntıya maruz kalan herkes içindir. Sabredenlerin mükâfatının hesapsız olduğunun dile getirilmesi de kesreti ifade içindir. Bu, onların sabırlarının kesretinden kinâye olarak dile getirilmektedir. Bir anlamda bu ifade ile onların hicret uğrunda harcadıkları sabır ve katlandıkları sıkıntıların çokluğu dile getirilmek istenmiştir.⁸⁵

6.3. Hicret ve Özgürlüğü Elde Edemeyenler

Kur'ân-ı Kerîm'de bazı âyetlerde Ceziretül-Arap'da gerçekleşen bir hadise tasvir edilmekte, hicret emredildiği halde hicretten geri duran Müslümanlar tenkit edilmektedir.⁸⁶

Ancak hicret edemeyenler arasında bir de mustaz'af olarak nitelendirilen bir grup vardı ki onlar çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklardan oluşuyordu. Nitekim bu kavram Kur'ân'da zayıf ve güçsüz anlamında kullanılmaktadır.⁸⁷ Müşrikler bu kimselerin hicret etmelerine engel olmuş, hicret edenlerin de mallarını ve eşyalarını gasp etmişlerdi. Hatta bazılarının çocuklarını alıkoymuş ve onları hicretin meşakkatleri ile korkutmuşlardı. Bunlar gerçek anlamda acizliklerinden dolayı hicretten geri kalan yaşlı, kadın, çocuk ya da gücü hiçbir şeye yetmeyen kimselerdi. Müşriklerin baskı ve zulümleri çekilemeyecek dereceye vardığında kendilerini

⁸² en-Nisâ 4/100.

⁸³ Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Zahir en-Nasır (Darü't-Tavkü'n-Necah, 1422), "Gazve", 56 (No. 2792).

⁸⁴ Mâverdî, *Tefsirü'l Mâverdî*, 5/118.

⁸⁵ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 23/356.

⁸⁶ en-Nisâ 4/97-100.

⁸⁷ Abdurrahman Altuntaş, *Kur'ân-ı Kerim'de Mustaz'af Kavramı*, "Turkish Studies (Elektronik)" 11/5 (2016), 537.

kurtarmaya çalışmış ancak müşrikler onları engellemişlerdi. Bazıları kendilerine uygulanan baskılar sonucunda dinlerinden bile döndü. Bazıları ise takiye yapıp imanını gizledi. Seyyid Kutub'a göre bu davranış tarzı İslâm zemininde haram kılınmış, bu fiiller de dârülküfrün gerekleri olarak nitelendirilmiştir.⁸⁸Gelişen bu süreç içerisinde Müslümanlardan bazıları Habeşistan'a bazıları ise Medine'ye hicret etmişti.⁸⁹

Kur'ân'da, dünyalık menfaat ve geçimliklere meylederek hicretten geri kalanların yanında ezilmiş mazlum bir gruptan bahsedilmektedir. Ancak bu kimseler meyledenlerden ayrı tutulmakta azaptan da istisna edilmektedirler.⁹⁰ Dinlerini yaşama özgürlük ve inisiyatifine sahip olmayan kimselerin durumu farklılık arz etmektedir. Bu kimseler misafirlerin vasıflarını taşıyan, yol-yordam bilmeyen, kendilerine yol gösterecek kimseyi de tanımayanlar olarak nitelendirilmiştir. Binaenaleyh sivil özgürlük çerçevesinde herhangi bir inisiyatife sahip olmayan güçsüz erkek, kadın, yaşlı ve çocuklar azaptan müstesna tutulmuşlardır.⁹¹ Nisâ sûresinde geçen âyetin “ فَأُولَئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَغْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا ” (*İşte bunları, umulur ki Allah affeder; Allah çok affedicidir, günahları bağışlayıcıdır.*)⁹² bölümü, hicret etmek için kurtulacak bir yol bulamayanlar içindir. Onlar için bir günah yoktur.⁹³ “ *Belki Allah onları bağışlar.* ”⁹⁴ ifadesi hicretten bilerek geri kalanlar için değil, zayıf kimseler için bir mağfiret ümidi içermektedir.⁹⁵ Zira Kur'ân'da bir kısım âyetler de müstaz'af müminlerden, ibadet ve taatle Allah'a yönelip imanlarını kurtarmaya çalışmalarını istemektedir.⁹⁶

Mücahit, İkrime ve Süddî'ye göre “ إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانَ لَا ” ifadesiyle erkek, kadın ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar,⁹⁷ hicretten mazeretlerinden dolayı geri kalanlar grubuna dâhil edilerek istisna edilmişlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) `Ayâş b. Ebi Rebi`a, Seleme b. Hişâm ve Velid b. Velid ve arkadaşlarına -ki bunlar hicretten geri kalmışlardı-sıkıntıdan kurtulmaları için dua ettiği aktarılmaktadır.⁹⁸ Nitekim bir rivâyete göre hicretten geri kalan bu kimseler erkeklerden `Ayâş b. Ebî Rebi`a, Seleme b. Hişâm, Velîd b. Velîd; kadınlardan Ümmü'l-Fadl, Ümâme b. Hars ve Ümmü Abdillah b. Abbâs;⁹⁹ bir kadın ve

⁸⁸ Kutup, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 2/743.

⁸⁹ Altuntaş, *Kur'ân-ı Kerim'de Mustaz'af Kavramı*, 538.

⁹⁰ en-Nisâ 4/98.

⁹¹ Taberî, *Cami'ül beyân*, 9/101; İbn Mustafâ el-İstanbulî el-Bursevî İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1127), 2/269.

⁹² en-Nisâ 4/99.

⁹³ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/347.

⁹⁴ en-Nisâ 4/99.

⁹⁵ Taberî, *Cami'ül beyân*, 9/101.

⁹⁶ el-Ankebût 29/56.

⁹⁷ en-Nisâ 4/98.

⁹⁸ Buhârî, “Dua”, 15 (No. 1006); İbn Haccâc Müslim, *el-Müsnedu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), “İsticab”, 54 (No. 295).

⁹⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhîd*, 4/41.

iki çocuğu ile Velîd b. Hişâm gibi kimselerdi. İbn Abbâs bu kimselerin mustaz`af olduklarını teyit etmektedir.¹⁰⁰ İbn Abbâs'ın aktardığına göre bir de Mekkeliler arasında imanını gizleyen az bir topluluk vardı ki bunlar, müşrikler tarafından Bedir Savaşı'na katılmaya zorlanmış, bazıları bu savaşta vefat etmiş bazıları da yaralanmıştı. Zira Kur'ân'da Allah'ın, eziyetlerle sınıandıktan sonra inançları uğruna yurtlarından göçenlerle sıkıntılara katlanan ve sabır gösterenlerin yardımcısı olduğu, onlara karşı çok merhametli ve bağışlayıcı olduğu¹⁰¹ vurgulanmaktadır.¹⁰²

Cüdüb b. Damüre el-Leysi de bu bağlamda örnek şahsiyetlerdendir. Gözündeki görme yetersizliğinden dolayı kendisine bu isim verilmişti. Oğluna kendisinin güçsüz ve zayıf olduğu için hicret edemeyeceğini, Mekke'de de kalmaya tahammül edemeyeceğini söyleyince kendisi bir sedir üzerinde götürülmüştür. Zira o ihtiyar ve hasta bir kimse olduğu için yolda vefat etmiştir. İşte bu ve bunun durumundaki kimseler için Allah'ın mağfiretinin geniş olduğu, Allah yolunda hicret edenin de mutluluk ve huzur bulacağı ümit edilmektedir.¹⁰³ Âyetlerde hicrete teşvik edici ifadelerden sonra Allah'ın emrine muvafakatın mutluluk ve saadete vesile olacağına zikredilmesi bu düşünceyi teyit etmektedir.¹⁰⁴

6.4. Özgür İradesiyle Hicretten Geri Kalanlar

İnançları uğruna maruz kaldıkları baskılardan dolayı Medine'ye hicret edenlerin yanında muktedir oldukları halde hicret etmeyip Mekke'de müşriklerle aynı ortamda yaşamayı tercih edenler de vardı. Bunlardan dinlerinden dönenler Kur'ân'da küfür bataklığına geri dönmüş kimseler olarak nitelendirilmektedir.¹⁰⁵

Hicretten bilerek geri kalanlar, inanç özgürlüğünü ve hicreti bir kenara bırakmak suretiyle kâfirlere ve inanmayanlara komşu olmuş, hak dinin çizgisinden sapmışlardı.

Bazı müfessirlere göre Nisâ sûresi 97-99. âyetler,¹⁰⁶ Mekkelilerden müslümanlığını izhar edip hicret emri gelince hicretten geri kalan bir grup hakkında nâzil olmuştur. Bazılarına göre de onlar, Bedir meydanında inanmayanlarla beraber hareket edince âyetler nâzil oldu.¹⁰⁷ Bahsedilen âyetlerin¹⁰⁸ hicret etmeyen ve farzı

¹⁰⁰ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, 2/100.

¹⁰¹ en-Nahl 16/110.

¹⁰² Kurtubî, *el-Hidâye*, 2/1442.

¹⁰³ en-Nisâ 4/100.

¹⁰⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhîr*, 4/43; Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 11/197.

¹⁰⁵ en-Nisâ 4/97.

¹⁰⁶ “ Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler ‘ Ne işte idiniz? ‘ dediler, (onlar) ‘ O yerde zayıf görülenlerden idik. ‘ cevabını verdiler. Melekler ise ‘ Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya! ‘ dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir! Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar (yani) çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar müstesnadır. İşte bunları, umulur ki Allah affeder; Allah çok affedicidir, günahları bağışlayıcıdır. ”

¹⁰⁷ Vâhidî, *Esbâb-ı nüzûli'l-Kur'ân*, 180.

¹⁰⁸ en-Nisâ 97-100.

terk eden kimseler için bir kınama niteliğinde olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca melekler bu âyetlerle onlardan ölenlerin, dinin hükümlerini ikame hususundaki gevşekliklerini, namaz konusundaki rehavetlerini ve diğer dinî görevlerini yerine getirmedeki kusurlarını takrir etmektedir.¹⁰⁹

Bazıları bu kimselerin Müslümanların azlığının verdiği korku ile böyle davrandığını söylemiştir. Müslümanlardan bir kısmı ise bunların Müslüman olarak öldüğünü zira onların kerhen¹¹⁰ savaşa çıktıklarını söyleyerek onlar için istiğfar dilemişlerdir. Gerçek olan ise bu kimselere Bedir Savaşı'nda okların isabet etmesi ve vefat etmeleri neticesinde âyetlerin nazil olduğudur.¹¹¹ İbn Fûrek (öl. 406/1015) bu âyetlerin, onların ateşe götürülüşünün temsilini ifade ettiğini söylemektedir.¹¹² Bazı âlimler, bu âyetlerin Resulullah'ın (s.a.v.) emrinden geri kalan herkes için geçerli olduğunu ifade etmektedir.¹¹³

Onlar kendilerine yapılan hürriyet davetini, mazeret beyan edip reddeden ve nefislerinde bu davete icabet edecek kudreti bulamayanlardır. Dinine teslim olmuş bir kimseye yakışan tavır, bütün zafiyet, korku ve mazeretlerden sıyrılarak hicrete katılmaktır. Zira bu davet bütün korku ve mazeretlerin üzerindedir. Bu davet bütün insanlığın kalben, ruhen ve aklen hür olması içindir. Bu davet ayrıca hevâ, heves, şehvet ve nefislerine esir olan kimselerin, zincirlerini kırıp hakiki hürriyete kavuşmalarına vesile olacak bir davettir. Çünkü insan için ilk cihat nefis cihadıdır. Nefisle cihattan sonra kendisine musallat olan diğer hevâ, heves ve gayrı meşru istekleri ile olan cihat gelir. Nitekim bir keresinde fiili cihattan dönen Hz. Peygamber (s.a.v.) büyük cihattan küçük cihada döndüklerini dile getirmiş nefse karşı olan cihadı nazara vermiştir.¹¹⁴

Mekke'de Müslümanlara hicret emri geldikten sonra hicretten geri kalan kimselerin bir kısmı da Kur'ân'da “ Nefislerine zulmedenler ” olarak isimlendirilmişlerdir. Zira onlar hicretten geri kalma sebeplerini uydurma bahanelerle açıklamaya çalışmışlardı. Nitekim melekler, inançları uğrunda fedakârlıktan kaçınarak müşriklerle beraber yaşamayı yeğleyenlere durumlarını sorduklarında, onlar ezilmiş mazlumlar olduklarını dile getirmişlerdir.¹¹⁵ Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) ve beraberindeki Müslümanlar müşriklerin inananlara uyguladığı baskılardan dolayı hicret ederken onlar, Mekke'de iyice yerleşme kaygısı içinde idiler. Âlem-i şehadette meleklerin onlara kendilerinin Hz Peygamber'in (s.a.v.) ashabından olup olmadıkları

¹⁰⁹ İmadî Muhammed b. Muhammed b. Mustafa Ebüssuûd, *İrşadü'l-akli's-selim ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm* (Beyrut: Darü ihyâü't-türâsi'l-Arabî, ts.), 2/222.

¹¹⁰ Ebü'l-Fida' İmâdüddin İsmâil b. Şihabüddin Ömer b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımeşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1419), 2/343.

¹¹¹ Vahidî, *Esbâb-ı nüzûli'l-Kur'ân*, 180-181.

¹¹² Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/345.

¹¹³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/344.

¹¹⁴ Hâtib, *Tefsîrü'l-Kur'ân li'l-Kur'ân*, 459.

¹¹⁵ en-Nisâ 4/97.

sorulduğunda onlar kendilerinin düşmanın çokluğundan korktuklarını ve bundan dolayı bu halde olduklarını söylemişlerdir.¹¹⁶

Nisâ sûresinde geçen âyetin¹¹⁷ kendinden önceki âyetlerle ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda bu âyetin zikrinden önce Allah yolunda cihattan bahsedildiği, onun akabinde ise cihattan geri kalanlar ve dârülküfür memleketinde kalmayı tercih edenlerin anımsatıldığı görülmektedir.¹¹⁸ Ayrıca bazı âlimler, âyette geçen “تَوَفِّيهِمْ” (tevaffâhüm) fiilinin mazi olarak kabul edilmesi durumunda âyetten, geçmiş kavimlerin belirli hallerinin anlaşılacağı; müzari olarak kabul edilmesi durumunda ise inancı uğruna inisiyatif almayan bütün kimselerin anlaşılacağı dile getirmişlerdir. Bazılarına göre bu âyet, Mekke halkından önce Müslüman olup sonra hicretle ilgili emir geldikten sonra hicret etmeyen kimseleri ifade etmektedir. Zira Yüce Allah, Müslüman olup da tembih geldikten sonra hicreti gerçekleştirilmeyen mazeretsiz kimselerin müslümanlığını kabul etmemektedir. Nitekim Mekke'nin fethinden sonra da Hz. Peygamber (s.a.v.): “ Fetihten sonra hicret yoktur. ” buyurmuştur.¹¹⁹

Zemahşerî'ye (öl. 538/1144) göre hicretten geri kalanların “*Biz yeryüzünde müstaz`aflar idik.*”¹²⁰ ifadesi bir özür ve kendilerine gelen kınamanın savuşturulması içindir. Zira bu cevap sorulan soruya verilen dürüst bir cevap değildir.¹²¹

İbn Abbâs'a göre “ *Nefislerine zulmedenler* ” İslâm'ı kabul ettikten sonra Medine'ye hicret etmeyip müşriklerle beraber olan kimselerdi. Onlar Hz. Peygamber'le (s.a.v.) beraber Medine'ye çıkmamış, Bedir'de müşriklerle beraber olmuşlardı.¹²² Nitekim bu kimseler kendileri güçsüz ve mazlum oldukları için Mekke'de kalmamışlardı. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'den hicret ederken hâkim bir güce sahip olmaması onları dindaşlarından uzaklaştırmış ve müşriklerle beraber olmaya itmişti.¹²³ Bu kimseler Mekke ehlinde İslâm'a giren ve hicret farz olduğu halde hicret etmeyen kimselerdir. Hicret etmeye güçleri yetiyor ancak hicret etmiyorlardı. Bu yüzden onlar, yaptıklarına bir özür olarak kendilerinin aciz kimseler olduğunu söylüyorlardı.¹²⁴

Bazı âlimler, Nisâ sûresi 97. âyette geçen “ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ ” ifadesinin aslen “ ظَالِمِينَ ” olduğunu, sondaki “ ن ” harfinin ise istihfaf için düşürüldüğünü söylemektedir. Bu durumda mâna, hicretten geri kalanların nefislerine zulmetmeye

¹¹⁶ Kurtubî, *el-Hidâye*, 2/1440.

¹¹⁷ “ Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler "Ne işte idiniz?" dediler, (onlar) "O yerde zayıf görülenlerden idik" cevabını verdiler. Melekler ise "Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!" dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir! ” (Nisâ 4/97).

¹¹⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 4/40.

¹¹⁹ Buhârî, "La hicrete ba`de'l-feth ", 56 (No. 3078).

¹²⁰ en-Nisâ 4/97.

¹²¹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 4/40; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-veciz*, 2/100.

¹²² İbn Ebi Hâtim, *Tefsirü İbn Ebi Hâtim*, 3/1045.

¹²³ Kurtubî, *el-Hidâye*, 2/1442.

¹²⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/555.

hâla devam ettikleri şeklinde anlaşılmaktadır. Zira onlar Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashabı iken müşriklerle beraber olmuşlardır. Bu kimseler kendilerini her ne kadar mazlum olarak addetseler de onlar her türlü hileyi biliyor, her yolu da tanıyorlardı. Bazılarına göre de meleklerin onlara durumlarından sual etmesi onların nefislerine zulmeden Müslümanlar olarak öldüklerine delildir. Onlara göre eğer müşrik olarak ölselerdi bu sualler onlara sorulmaz böyle hesaba çekilmezlerdi.¹²⁵

Mekkelilerden Hz. Peygamber'e (s.a.v.) imanlarını izhar ederek müslümanlığını ifade edip kavimleri arasında fitne çıkarmaya çalışan bir grubun varlığından bahsedilmektedir. Bu kimselerin kalpleri müşriklerle beraber atıyordu. Her konuda olduğu gibi hicret konusunda da Müslümanlar arasında fitne çıkarmaktan geri durmuyorlardı. Kendileri inanç özgürlüğü için hiçbir fedakârlığa katlanmadıkları gibi başkalarını da inanç özgürlüğünden mahrum bırakma derdindediler. Bu yüzden Yüce Allah haklarında âyet inzâl buyurarak¹²⁶ onları kınamaktadır.¹²⁷

Kur'ân'da onların nifak gayreti içindeki halleri ön plana çıkarılmaktadır. Bazı müfessirlere göre onlar dârülküfür olan memlekette İslâm'ı kabul ettikten sonra dârül İslâma hizmet etmekten geri kaldılar. Bazılarına göre de onlar, hiç iman etmemiş baştan beri münafıkâne bir tarzda hareket ederek inanç özgürlüğü için hicret söz konusu olunca renklerini tam olarak belli eden kimselerdi. Zira onlar çeşitli korku ve kaygılar nedeniyle mümin olduklarını izhar etmekteydiler.¹²⁸

İbn Abbâs kanalıyla aktarılan bir rivâyete göre Mekkelilerden İslâm'a geçenler arasından İslâm'ı hafife alanlar bulunuyordu. Hicrete karşı içten içe tavır alan bu kimseler İslâm hükümlerine karşı da lakayt davranıyorlardı.¹²⁹ Hatta bunlardan bazıları Bedir Savaşı'na katılarak Müslümanlar karşısında müşriklere yardım etme hadsizliğinde bulunmuşlardı.¹³⁰

Bazı müfessirlere göre ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) düşmanlarıyla mücadelesi esnasında bu kimselerin takındıkları tavır kınanmakta¹³¹ ve Müslümanların hicretinden sonra kendilerinin küfür diyarında kalmaya razı oluşları eleştirilmektedir. Bu eleştiri ve kınamadan sonra onlar, kendilerini yeryüzünde zayıf kaldıkları için bu durumda bulmaları nedeniyle savunmuşlardır.¹³²

¹²⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/346; Bursevî İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân*, 2/269.

¹²⁶ el-Ankebût 29/10.

¹²⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/345; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 4/39.

¹²⁸ Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 11/196.

¹²⁹ Taberî, *Cami'ül beyân*, 9/103; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/343.

¹³⁰ Taberî, *Cami'ül beyân*, 9/104.

¹³¹ “ Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler "Ne işte idiniz?" dediler. (onlar) "O yerde zayıf görülenlerden idik" cevabını verdiler. Melekler ise "Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!" dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir! ”

¹³² Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 11/196; Taberî, *Cami'ül beyân*, 9/100.

Dinde samimi kimseler olsalar Habeşistan'a ve Medine'ye hicret edenler gibi iradelerini ortaya koyup samimiyetlerini tescil edebilirlerdi. Münafıklar hakkındaki âyetler, onları tekzip ederek amellerinin de batıl olduğu¹³³ şeklindedir. Bahsedilen âyette¹³⁴ onların barınağının cehennem olduğu ifade edilerek hicret farızasını terk ettikleri için inanmayanlarla beraber yaşamaya layık oldukları îma edilmektedir.

Bazıları müşriklerle beraber Müslümanlara karşı savaşmış ve katledilmiş olan Kays b. Fâkih b. Muğire, Kays b. Velid ve diğer bazı kimselerdi.¹³⁵ Bazı müfessirlere göre bu kimselerin âyette muhatap alınarak sorguya maruz kalmaları onların hicret edemeyecek kadar aciz olmadıklarının delilidir. Onlar, mallarına, dünyalık çıkarlarına ve nefislerine karşı olan hırslarından dolayı dârülcüfûrde kalmışlardır.¹³⁶

SONUÇ

Özgürlük bağlamında hicret konusunun işlenmesi günümüz modern hayat döngüsü içerisinde alternatif bir davranış biçimi ortaya koymak açısından önem arz etmektedir. Zira toplumlar çoğunlukla yaşadıkları topraklara, vazgeçilmez bir bağlılık anlayışıyla bağlanmaktadır. Bu çalışma ile üzerinde yaşanan toprakların mukaddes olarak kabul edilmesinin, o topraklarda inancın serbestçe yaşanabilirliğine bağlı olduğu konusunda farkındalık uyandırmak açısından önem arz etmektedir. Aksi takdirde insanlar yaşadıkları coğrafyaları kutsal telakki etmekte, dinî yaşantıyı belli bölgelere hasrederek inanç özgürlüğünden mahrûm kalmaktadır. Bu durum çeşitli yaşantılar, tarihsel deneyimler ve bulgularla kanıtlanmaktadır. İnanç özgürlüğüne hicret eksenli bakış açısı bireyin din anlayışına olumlu bir ivme kazandıracaktır.

Kur'ân, bireyin özgürlüğünden yanadır. Kur'ân'ın özgürlük anlayışı bireyin kendi özgür düşüncesiyle Allah'ın belirlediği sınırlar çerçevesinde çeşitli kararlar alması ve bu kararları hayatına uyarlamasına dayanır. Kur'ân'ın benimsediği özgürlük anlayışı, başkalarının haklarına saygı ve toplumsal düzeni muhafaza sorumluluğuyla dengelenmektedir.

İnanan bir fert için Allah'ın hükümlerinin yoğun olarak çiğnendiği, İslâmî değerleri yaşamanın engellendiği veya imkânsız hale geldiği bir coğrafyada yaşamak oldukça zordur. Bu durum kişinin inanç ve ahlak değerlerini koruması ile dinî sorumluluklarını yerine getirmesi açısından son derece sıkıntılı bir durumdur. Dolayısıyla Müslüman, ahlakî çöküşten kurtulmak için Allah'ın kanunlarına isyan bulunan coğrafyayı terk etmek durumundadır.

Kur'ân'da inanan kimse için dinini özgürce yaşayabileceği coğrafyayı tercih etmenin birey için maddi ve manevi terakki olduğu ifade edilmektedir. Yeryüzünün

¹³³ et-Tevbe 9/67-73; el-Ahzap 33/19.

¹³⁴ en-Nisâ 4/97.

¹³⁵ Ebüssuûd, *İrşadü'l-akli's-selim*, 2/223; Râzî, *Mefâihü'l-gayb*, 11/196.

¹³⁶ Kutup, *Fi zilâli'l-Kur'ân*, 2/744.

özgürce yaşanabilecek kadar geniş olduğu gerçeğinin ancak hicret ile anlaşılabilmesine işaret edilmektedir. Bu açıklamalar hicret eden Müslümanların ödüllendirilecekleri ifade edilerek örneklendirilmektedir.

Hicret, Müslümanların inançlarını özgürce yaşayabilmeleri uğruna mallarını, ailelerini ve yurtlarını terk ederek Medine'ye göç ettikleri tarihî bir olaydır. Hicret, Müslümanların İslâm'ı yaşaması açısından ağır şartlar ve fedakârlıklar içermektedir. Bu fedakârlık meşakkatlerin baskısından bir kaçış değil, özgürlüğe kavuşma esasına dayanan bir özveridir. Nitekim Kur'ân, müminlerin inanç özgürlüklerine hicretle kavuşmuş olacaklarını ifade etmektedir.

Allah'ın emrine özgür iradeleriyle olumlu karşılık veren müminler için hicret, bilmedikleri topraklara göç ederek tanımadıkları insanlarla yeni bir hayat kurma girişimi idi. Hicret eden Müslümanlar, bu esnada çektikleri sıkıntıların Allah'ın buyruğu olduğu, bu sıkıntı ve fedakârlıklara Allah rızası için katlandıklarının bilincindeydi. Bu bilinç, onların sıkıntılarını katlanabilir bir seviyeye getiriyordu.

Allah rızası için yurdunu terk edip hicret edenlerin mükâfatlarının verileceği Kur'ân'da zikredilmektedir. Onların günahlarının bağışlanacağı, Allah'ın mağfiretine nail olacakları ve cennetle ödüllendirilecekleri belirtilmektedir. Aslında bu da cehennem esaretinden cennet özgürlüğüne erdireceklerinin bir müjdesidir.

Kur'ân'da hicret emrine kulak tıkayarak kendi özgür düşünceleri ile bundan geri kalanlar hakkında önemli uyarılar bulunmaktadır. Onlar, kendi iradeleri ile inançları bağlamında özgür yaşayabilecekleri coğrafyalara gitmeyi reddetmeleri ve zulüm altında yaşamaya karar vermeleri nedeniyle eleştirilmişlerdir. Bunların yanında hicret edemeyecek kadar güçsüz, yaşlı, kadın, çocuklar ve hasta olanlar ise bu kınamanın dışında tutulmuşlardır.

Hicret, bir anlamda kişinin inanç noktasındaki samimiyetinin sınanması anlamına gelmektedir. İnanç özgürlüğünün hicret üzerindeki etkisinin ele alınması, inanç hürriyeti ile ilgili olumlu sonuçlar netice vermektedir.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. thk. Şuayb Arnavut - Âdil Mürşid. Beyrut: Mevsuatü'r-Risale, 1405/1985.
- Altuntaş, Abdurrahman. *Kur'ân-ı Kerim'de Mustaz'af Kavramı*. "Turkish Studies (Elektronik)" 11/5 (2016).
- Armağan, Servet. *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2011.
- Ayengin, Tevhit. *İslâm ve İnsan Hakları Hukuki Temeller ve Çağdaş Yorumlar*. Ankara: Avrasya Yayınları, 2007.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşî. Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1., 1418.

- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Zahir en-Nasır. 9 Cilt. Darü't-Tavkû'n-Necah, 1422.
- Bursevî İsmail Hakki, İbn Mustafa el-İstanbulî. *Rûhu'l-beyân*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1127.
- Celâleddin el-Mahallî ve Celâleddin es-Suyûtî. *Tefsîrû'l-Celâleyn*. Kahire: Dâru'l-Hadis, ts.
- Derviş, Muhyiddin b. Ahmet Mustafa. *İ'rabü'l-Kur'ân ve beyanuhû*. 10 Cilt. Suriye: Darü'l-İrşad li Şuûni'l-Cami'iyye, ts.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf. *el-Bahrü'l-muhîtt fî't-tefsîr*. thk. Abdürrezzak el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ebüssuûd, İmadî Muhammed b. Muhammed b. Mustafa. *İrşadü'l-akli's-selim ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm*. Beyrut: Darü ihyâ'ü't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Esposito, John Louis. *Oxford İslâm sözlüğü*. İstanbul: Ayrıntı yayınları, 2013.
- Gannûşî, Râşid. *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*. çev. Osman Tunç. İstanbul: Bilim Yurdu Yayıncılık, ts.
- Hâtib, Abdülkerim. *Tefsîrû'l-Kur'ân li'l-Kur'ân*. Kahire: Darü'l-fikrû'l-Arabî, ts.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tunusî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm li İbn ebî Hâtim*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 13 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, 3. Basım, 1419.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fida' İmâdüddîn İsmâil b. Şihabüddîn Ömer b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımeşkî eş-Şâfiî. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Darü'l-kütübü'l-İlmiyye, 1419.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm'da İnsan Hakları (Din, Vicdan ve Düşünce Hürriyeti)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.
- Kur'ân Yolu Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Kurtubî, Ebu Muhammed Mekki b. Ebi Talib Hammuş b. Muhammed b. Muhtar el-Kaysî el-Kayrevanî el. *el-Hidâye ila bulûğî'n-nihâye fî ulumi meânî'l-Kur'ân ve tefsiruh*. thk. eş-Şâhid el-Bûşihî. 13 Cilt. Câmiatü's-Şârike, 2008.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfiyyiş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısrîyye, 2. Basım, 1964.
- Kutup, İbrahim Hüseyin eş-Şâribî Seyyid. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. Beyrut-Kahire: Dâru's-Şürûk, 17. Basım, 1412.
- Mâverdî, Ali b. Muhammed. *Tefsîrû'l-Mâverdî*. thk. Seyyid İbn Abdülmaksûd. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Müslim, İbn Haccâc. *el-Müsnedü's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihü'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Sıcak, Ahmet Sait - Çalışkan, Necmettin. "Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi". *Âl-i İmrân Sûresi 110. Âyetinin Hakikat Mecaz İkilemi Bağlamında Tahlili ve Otantik Anlamının Türkçe Meallere Yansımaları Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım* II/33 (Aralık 2019).
- Sıcak, Ahmet Sait - Çalışkan, Necmettin. "Tefsir Araştırmaları Dergisi". *İnsan Şahsiyetinin İnşası ve Korunması Bağlamında Kur'ân'da Sığınma Realitesinin İsimlendirilmesi* 3/1 (2019).
- Siddik Hasan Hân, Ebu't-Tayyib Muhammed. *Fethu'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'asriyye, 1992.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekir. *ed-Durrü'l-mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

- Şankitî, Muhammed Emin b. Muhammed Muhtar b. Abdülkadir Cenki. *Edvâü'l-beyân fi izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. Beyrut: Darü'l Fikr, 1995.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîr b. Kesîr b. Galib b. Âmilî. *Cami'ül beyân fi te'vili'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Müessesetü'r Risale, 2000.
- Tayyibî, Şerafeddin Hüseyin b. Abdillâh. *Fütühü'l-gayb fi'l-keşf `ani'l-kana`ir-rayb*. thk. `iyad Muhammed el-Gavc vd. 17 Cilt. Merkezü'n Nehabü'l-`ilmiyye: Caizetü Dabbeyi'd-Develiyye Li'l-Kur'âni'l-Kerim, 2013.
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11., 2011.
- Vâhidî, Ali b. Ahmed el-. *el-Vasîf fi tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. thk. Abdülhay Fermâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. *Esbâb-ı nüzûli'l-Kur'ân*. thk. Kemâl Basyûnî Zağlul. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411.
- Yıldız, İbrahim. *Kur'an'da Sebilü'llah Kavramı*. Bursa: Emin yayınları, 2015.
- Zemaşerî, Mahmut b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî. *el-Keşşâf `an hakâkiki ğavâmidit-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 3. Basım, 1407.
- Züheyli, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsiru'l-vasîf*. 3 Cilt. Dâru'l-fikr, Dimeşk., 1422.

Extended Abstract

Hijra (Migration) in the Context of Freedom in the Qur'an

Every individual has their own interests, experiences, and lifestyle that they adopt. For believers, the most valuable way of life is the one prescribed by the Qur'an for worldly and eternal happiness. The feasible ground for this is an environment where beliefs can be freely practiced. Therefore, the concept of freedom holds particular importance when evaluated in the context of faith. When considering that belief cannot be freely practiced where there is no freedom, the concept of migration (hijrah) emerges as an alternative. Indeed, migration is a quest for an environment where faith can be freely practiced, and it is also a sign of a person's sincerity in their faith and a fruit of freedom. Thus, it is crucial to examine migration in the context of freedom.

This study addresses migration alongside the will to live freely and identifies relevant verses. The interpretations of classical and some contemporary commentaries directly related to migration have been examined. These include verses from Surahs An-Nisa, Az-Zumar, and Al-Ankabut, which form the basis of our discussion. Initially, the concept of freedom needed for a person to practice their faith freely is discussed. In the second stage, the migration of Prophet Muhammad (peace be upon him) and the reactions of those around him are analyzed. The situation of those who sincerely migrated for religious freedom, those who stayed willingly or unwillingly, and those who adopted a hypocritical stance by staying behind is examined.

In some studies related to freedom and migration, the concept of freedom is often addressed independently, by region or geography, or institutionally. Some studies have covered freedom under titles such as "Freedom in Islamic Thought," "Struggle for Freedom within the Framework of Destiny," and "Freedom within the Boundaries Set by Allah." In addition to many independent studies, migration has also been studied as a prophetic

resistance. A study titled “*Migration for Belief and Worship Freedom*” by Zulfikar Durmus and Havva Ozata discusses the stages of migration, the characteristics of the emigrants, and the rewards they will receive. However, this study does not address the concept of civil freedom in the context of migration from those who stayed behind voluntarily or involuntarily, or the Qur'anic understanding of civil freedom. Our study, on the other hand, examines migration in the context of the desire to freely practice one's faith through verses and commentaries, evaluating the situation of those who migrated and those who stayed behind. Thus, our work is distinct from other studies and possesses a unique characteristic.

The presence of faith and freedom in some legal verses indicates that migration and freedom are valued in divine messages. The aim is to create awareness that if the geography in which a believer lives obstructs their ability to practice their faith, migration becomes an option. In this context, it is understood that where there is no freedom, there is also no possibility of freely practicing one's faith. The assessment of religious freedom in the context of migration is conducted based on the divine commands in the Qur'an and the interpretations found in commentaries. It is stated that those who migrate to freely practice their faith will be rewarded for the difficulties they face, while those who stay behind either voluntarily or involuntarily, and are deprived of religious freedom, will be judged according to their intentions, with some being reproached and others punished. By presenting verses indicating the necessity of faith being practiced freely and migration, and supporting views, the concept is made clearer, and the feasibility of migration is demonstrated.

In conclusion, it is proven that the most desirable land for a believer is the place where their faith is practiced in the best way. It becomes clear that no land, other than the sacred places sanctified by Allah, should be considered sacred. Therefore, migration serves as a safeguard for a person's worldly and eternal happiness.

Keywords: Commentary, Qur'an, Hegira, Freedom, Civil liberty, Hypocrite.